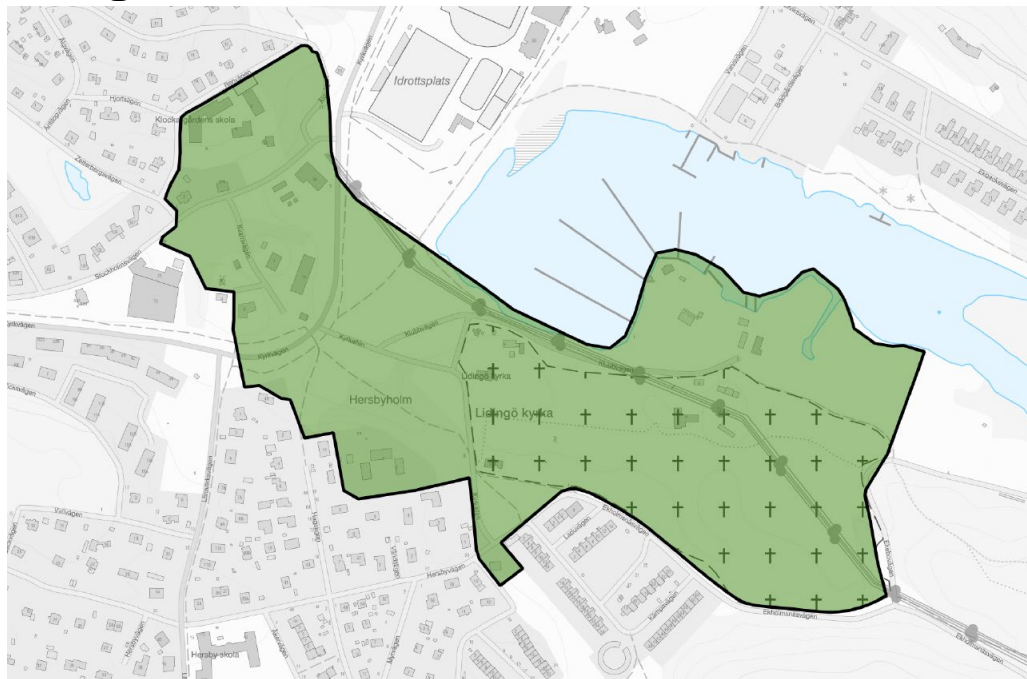

Lidingö sockencentrum

Bakgrund

Hersby gård var Lidingös gamla huvudgård, centralt belägen på ön vid segelleden från Hustegafjärden in i Kyrkviken. Ortnamnet har järnålderskaraktär. Invid Hersby gård bör ha legat ett järnåldersgravfält. I dag står en rest sten ensam kvar, men åtskilliga vikingatida fynd har gjorts vid grävningar i området. Gravfältet i övrigt har förstörts genom senare bebyggelse, uppodling och utvidgningarna av kyrkogården.

På Hersby gårds mark, mellan gården och viken, uppfördes under senmedeltiden den första kyrkobyggnaden på Lidingö, Sankta Annae kapell, som var föregångare till nuvarande Lidingö kyrka. Den nuvarande gråstenskyrkan invigdes 1623, Byggherrar var Djursholmsgodsets innehavare, riksrådet Svante Gustafsson Banér och hans maka Ebba Grip. Då tillkom sannolikt även kyrkorummets väggmålningar i långhuset. Kyrkobyggnaden förlängdes 1756, fick klocktorn 1817 samt renoverades och tillbyggdes med ett nytt korparti 1913. Kyrkogården är i dag ett resultat av utvidgningar kring en äldre och mycket välbevarad kärna med gravvårdar från 1700-1900-tal.

På Hersby gårds mark, mellan gården och viken, uppfördes under senmedeltiden den första kyrkobyggnaden på Lidingö, föregångare till Lidingös nuvarande 1600-talskyrka som skymtar mellan träden ovanför den faluröda Kaptensstugan. Det öppna förhållandet mellan kyrkplatsen och Kyrkviken är ett viktigt visuellt bebyggelsehistoriskt samband.

Dagens Hersbyholm är i sin kärna Hersby gård vars huvudbyggnad uppfördes ca 1855, eventuellt på en äldre källare. Gården ingick då i det Banérska fideikommisset Djursholm i likhet med resten av Lidingön till 1774. När Lidingökungen J.A. Zetterberg förvärvat Hersby gård 1852 förnyades mangårdsbyggnaden och den gamla huvudbyggnaden reducerades till att bli den östra flygeln.

Hersby under Zetterberg blev ett litet kulturcentrum för Lidingös herrgårdsliv. Hjalmar Andersson (senare Arwin), grundare av AB Lidingö villastad, förvärvade Hersby gård för exploatering vid 1900-talets början och lät avstycka mangård, trädgård och park till en ny fastighet kallad Hersbyholm. När Hersby gårds stora ekonomianläggning, som låg längre söderut, brunnit ner 1940 anlades sedan villaområdet i kvarteren Hersbyholm och Åkern på platsen för park och trädgård. Längre söderut, där ekonomigård och odlingsmark legat, anlades 1949–1956 de två radhusområdena Hersby Åker och Hersby Gärde. Av gårdens ekonomibyggnader kvarstår det stora spannmålmagasinet uppfört 1838.

Kyrkallén, Kvarnvägen och Stockholmsvägen motsvarar öns gamla centrala vägnät norr och nordväst om kyrkan. Kring dessa stråk växte Lidingös sockencentrum fram med karaktäristiska sockenfunktioner såsom Näsets väggrog från 1700-talet, Näsets kvarn som flyttades hit 1845, Klockargårdens skola från 1845, skol- och fattighus från 1875 med flera. Den främsta stadsmässiga funktion som på 1900-talet knutits till området är Elverket från 1910.

Kring den centrala vägkorsningen i äldre tid, där Kvarnvägen mynnar i Stockholmsvägen, samlades flera byggnader med viktiga funktioner. Nynäs före detta handelsbod från 1879 till vänster och Näsets vägkrog till höger.

Beskrivning

Kulturmiljön ligger både i Hersby och i Näset och omfattar ett utsträckt område kring Lidingö kyrka i backarna kring Kyrkvikens innersta del. Det karaktäriseras av det gamla sockencentrum med den gamla segelleden in mot kyrkan och sträcker sig upp mot Stockholmsvägen. Vägsträckningarna från den gamla vägen till kyrkan- Kyrkallén-Kvarnvägen upp till vägskälet med Stockholmsvägen är ett gammalt huvudstråk på Lidingö. Det är också en förenande, sammanbindande länk i kulturmiljön. Vägen med allén syd-sydost från kyrkan anknyter också till äldre vägnät, främst Kyrkvägen som kom från sydöstra Lidingö och motsvarar Ekholmsnäsvägen. Karaktäristiskt är att bebyggelsen främst ligger i små grupper med parkstråk samt kyrkogård emellan i söder och med skärgårdsterrängens berghällar, lövträd och furor i norr.

Söder om kyrkan

Kyrkalléns södra del löper rakt söderut från kyrka och kyrkogård mellan Hersbyholms små villor i väster och mestadels öppen gräsmark i öster. Söder om kyrkplatsen, vid kanten av kyrkogården står en fornlämning, en rest sten som indikerar en förhistorisk grav (Raä Lidingö 22:1). Detta är en rest av ett i övrigt förstört vikingatida gravfält som kan ha varit gårdsgravfält till Hersby.

Längre söderut från kyrkan står det stora faluröda timrade spannmålmagasinet från 1838 som tillhörde Hersby gård (Lidingö 9:261). Magasinet har en central och monumental placering vid berghällar och gräsmark i det öppna vägskäl som anknyter till äldre vägnät på ön, i dag korsningen Hersbyvägen/Slättervägen. Magasinets stora volym, välbevarade ålderdomliga exteriör och ensamma läge omgivet av öppen mark gör landskapsvyerna mot magasinet till några av öns mest karaktärsfulla och angelägna kulturhistoriska vyer. Magasinet avslutar kulturmiljöns utbredning i söder. Söder därom, utanför sockencentrum, ligger Hersby Gärde och Hersby Åker med radhus från 1950-talets första del.

Längre söderut från kyrkan står Hersby gårds stora faluröda timrade spannmålsmagasin från tidigt 1800-tal.

Kring Lidingö kyrka och Hersbyholm

Kyrkplatsen och före detta Hersby gård/Hersbyholm ligger relativt nära varandra, ovanför Kyrkviken. Det finns mycket starka historiska samband mellan gården och kyrkplatsen som ju är ursprunget till såväl sockencentrum som stadsbildning. Sannolikt byggdes det medeltida kapellet av den lokale stormannen på Hersby gård. Gården är sedan 1850-talet orienterad söderut mot nuvarande Vändstigen med allén. Dessförinnan var gården orienterad mot Kyrkallén i öster. Parkområdet som innefattar det lite sankade parti som avgränsar de två ryggar där gården respektive kyrkan ligger, är numera ganska tätvuxet upp mot sydväst. På så sätt är det upplevelsemässiga historiska sambandet mellan kyrkan och platsen för gården mer begränsat i dag. Själva parkområdet karaktäriseras av högvuxna lövträd med gräsytor kring gångstråk.

Den äldre karolinska herrgårdsbyggnaden som tillhör Hersbyholm, från 1755 på gammal grund, utgör sedan 1850-talet östra flygeln i nuvarande regelbundna mangårdsanläggning. Den gamla huvudbyggnaden är en av Lidingös bäst bevarade 1700-talsbyggnader. Gårdens 1800-talsbyggnader är mer förändrade i senare tid och främst betydelsefulla som delar i den regelbundet uppbyggda mangården. Den spikraka allén med Vändstigen söderut från mangården hör historiskt och upplevelsemässigt samman med före detta Hersby gård. I dag är den en del av villaområdet med kvarteren Hersbyholm och Åkern som omringar allén. Allén är

betydelsefull för förståelsen av gamla Hersby gård ur kulturhistorisk och upplevelsemässig synpunkt.

Hersbyholms gård.

Nedanför kyrkplatsen i norr ligger den långsmala Kyrkviken med småbåtssmarina och klubbhus vid stranden, och den lilla faluröda Kaptensstugan. Från Kyrkvägen i väster nås kyrkplatsen via den långa Kyrkallén som ansluter till den stenmursavgränsade kyrkoplanen framför ingången till kyrkogården. Kyrkallén omges på båda sidor av öppen parkmark med stora gräsytor och inslag av lövbuskage samt högvuxna lövträd både i grupper och som solitärer. Både från Kyrkallén och från Kyrkstigen har man fria siktvyer över öppna gröna sluttningar ner mot Kyrkviken, vilket i hög grad karakteriserar upplevelsen av kyrkomiljö, allé och vik från väster och nordväst. Detta är i högsta grad karaktärsfulla landskapsvyer som bör värnas.

Från Kyrkvägen nås Lidingö kyrka via den långa Kyrkallén med lindar från 1800-talets mitt som på båda sidor omges av öppen parkmark med stora gräsytor med inslag av lövbuskage och lövträd.

Lidingö kyrka och kyrkogård

Lidingö kyrkomiljö karaktäriseras av den låga kyrkan på kullkrönet ovanför Kyrkviken, inramad av kyrkogård med bogårdsmur som äldst från 1755, en trädkrans av i dag 24 lindar från 1810 och i väster ett smidesstaket från 1856, inköpt från Ulriksdals slott. 1854 utvidgades kyrkogården åt söder och öster vars gräns markeras av lindar från den tiden. Kyrkoplanen utanför västra ingångens grindar tillkom cirka 1818 med vinkelställda stenmurar som har ringar i kallmuren där hästarna bands. Ett räcke med stengardister och rundjärn löper längs norra sidan av allén, också detta ett äldre inslag i den yttre kyrkomiljön. Själva Kyrkallén omfattar 90 meter lindallé och är troligen från 1800-talets mitt. Allén är i sig ett ståtligt och mycket värdefullt inslag i kulturmiljön.

Lidingö kyrka och kyrkogård bär med sig tydliga årsringar under flera hundra år av öns utveckling. Fastän kyrkan tillkommit först under tidig stormaktstid har den drag av senmedeltida roslagskyrka i gråsten. Exteriören präglas av långhusets slammade gråstensmurverk från 1623, västparti tillbyggt vid 1700-talets mitt, tegeltäckt mansardtak från 1756, smalare korparti från 1913, och sakristian från 1969. Till detta kommer ett klassicerande klocktorn i trä från 1817, över kyrkans västportal.

Vy mot Lidingö kyrkas södra fasad.

Den välbevarade karaktären av sockenkyrka på landet framhävs av att närmast kyrkan i söder och öster ligger den äldsta delen av kyrkogården med ett system av grusgångar, många äldre gravvårdar samt bogårdsmuren från 1755 och trädkransen av hamlade lindar från 1810. Den äldsta delen, där den äldsta bevarade gravvården är från 1756, har åtskilliga kulturhistoriskt värdefulla vårdar från 1700- och 1800-talet och 1900-talets första del. Ett flertal utvidgningar av kyrkogården alltsedan

1900-talets början har skapat en mycket intressant helhet av Lidingö kyrkogård, där tillägg från olika tider i hög grad samspelar i en harmonisk helhet.

Kyrkogården ger en mycket god och överskådlig bild av hur ideal och synsätt på gravskick och gravvårdars utformning har växlat genom tiderna samt om hur ideal har växlat angående gestaltning av kyrkogårdar. Lidingös rikt sammansatta kyrkogård, med en så stor spännvidd över tid, är också i hög grad ett mycket värdefullt historiskt dokument över ön och dess invånares historia från 1600-tal till nutid. Kyrkogården med sin yttre inramning följer Ekholmsnäsvägen mot sydost och avgränsar kulturmiljön i den riktningen.

Kyrkallén från 1800-talets mitt löper från kyrkplatsen söderut utmed kyrkogården, förbi den gula f.d. trädgårdsmästarebostaden från 1918 ner mot vägskalet vid Hersby spannmålsmagasin.

I den yttre kyrkomiljön ingår även två bostadshus på var sida om kyrkplats och kyrkogård. I sydvästra kanten av kyrkogården står en mindre gulmålad villa med tegeltäckt tälttak som ritades 1918 som trädgårdsmästarebostad (Lidingö 9:145). På den norra sidan om kyrkplatsen går den smala Klubbväggen en bit nedanför kyrkogårdens bogårdsmur längs med Kyrkvikens strand. Tätt intill bogårdsmuren står den lilla faluröda Kaptensstugan (Lidingö 9:143) som från början lär ha varit fiskebod till Hersby gård och sedan byggts om till bostad för ångbåtskaptenen som framförde de tidigaste ångsluparna på turen Skeppsbron i Stockholm-Hersby brygga.

Från Kyrkallén övergår vägen norrut i den smala ringlande Kvarnvägen som är en gammal vägdragning med närmast lantlig skärgårdskaraktär.

Från Kyrkallén övergår vägen norrut i den smala ringlande Kvarnvägen.

Mycket påtaglig är den småskaliga faluröda gamla kvarnmiljön från 1840-talet på Nässets kvarn (Lidingö 7:250) bland bergknallar och träddungar. Själva kvarnen är en fotkvarn flyttad hit från Stockholm 1845 och den före detta mjölnarbostaden är en låg timrad stuga. Kvarnen är en del av miljön kring Kvarndammsparken som öppnar sig norrut ner mot korsningen med Stockholmsvägen. Den lilla Kvarndammsparkens norra del omfattar damm med viloplats, gräsmatta och trädgrupper. Parken är en fickpark som ur kulturhistorisk synpunkt har en genuin karaktär av efterkrigstidens 1940- och 1950-tal.

Kvarndammsparken med fickparken kring dammen. Nässets kvarn som flyttades till platsen 1845 skymtar i bakgrunden.

På vägens andra sida ligger Kyrkvaktaren 1 med bl.a. Kvarnskolan från 1875, en ljusputsad byggnad som från början inrymde skolhus för församlingens "flickebarn".

Kvarnvägen/Stockholmsvägen

Kring det viktiga gamla vägkrysset Kvarnvägen/Stockholmsvägen ligger flera typiska byggnader som var centrala i agrarsamhällets Lidingö. Ovanför vägkorsningen, karaktäristiskt helt i linje med Stockholmsvägens dragning, ligger Näsets före detta vägkrog som var i bruk redan under 1700-talets senare del. Den gulputsade lilla knuttimrade byggnaden har en välbevarad exteriör och är en av det gamla Lidingös karaktärsbyggnader (Klockaren 1). Intill den före detta vägkrogen ligger Nynäs som uppfördes i en enkel panelarkitektur 1879 och inrymde en av de första handelsbodarna på Lidingö, (Handelsboden 1).

Näsets vägkrog från 1700-talet vid Stockholmsvägen, öns huvudstråk sedan länge.

Bland grönskan på bergskränet ovanför den före detta vägkrogen ligger Klockargårdens skola (Klockaren 1) som i dag omfattar fyra generationer skolbyggnader. Det äldsta skolhuset är från 1845. Ett av skolhusen är från 1896–1911 och ett från 1937–1938. Det yngsta skolhuset är från 2009. Det äldsta skolhuset är starkt ombyggt, de andra två äldre skolhusen har dock fått behålla mycket av ursprunglig exteriör, särskilt det från 1911 som även vittnar om Lidingös första expansionsperiod.

Den växande stadsbildningen på Lidingö avsatte inte så stora bebyggelsehistoriska spår i det här området med tvåundantag. I hörnet av Stockholmsvägen/Kyrkvägen ligger Elverket (Kyrkvaktaren 2) från 1910, utformat i en tidstypisk mycket karaktäristisk institutionsarkitektur för en samhällsteknisk nyttobyggnad, utförd i tegel, gul slätputs och tätspröjsade fönster. Vid Stockholmsvägen låg också Telefonvillan. Byggnaden ritades av arkitekt Ivar Callmander (1880–1951) och togs i bruk 1911 som telefon-, post- och telegrafstation.

Elverket.

Sammanfattande värdering

Lidingö sockencentrum utgör en särskilt värdefull kulturmiljö. Detta är en av Lidingös kulturhistoriska kärnmiljöer och har en mycket stor lokalhistorisk betydelse. Omgiven av dagens stadsbebyggelse ligger det agrara Lidingös centrala bebyggelse kvar i det sockencentrum som uppstod där viktiga lands- och vattenvägar möttes. Sockencentrums karaktäristiska byggnadsfunktioner, med en mångfald av välbevarade byggnader, berättar sammantaget om en central del av det äldre Lidingös historia samt den bebyggelsehistoriska process som skapat öns sockencentrum och dess fortsatta utveckling genom 1900-talet. Inte minst är kyrkplatsen med kyrkobyggnad och kyrkogård fortfarande i mycket hög grad en sammanhållen genuin sockenkyrkomiljö. En järnåldersgrav antyder att kyrkplatsen kan ha varit en central plats även före kristen tid. Fortfarande är det gamla sockencentrum lätt att uppfatta och ta till sig. Karaktären hos den ursprungliga centrummiljön framhålls också av att den i huvudsak är småskaligt kompletterad med 1900-talets stadsmässiga inslag av parker samt enstaka villor och institutionsbyggnader.

Miljön är uppmärksammas som kulturmiljö i "Lidingö – Kulturhistoriska miljöer" (Stockholms Länsmuseum, 1990). Miljön är också med i "Lidingö gröna kulturmiljöer" (Lidingö stad, 2013).

Lidingö kyrka och kyrkogård är ett kyrkligt byggnadsminne.

Karaktärsdrag

- Sockencentrum där segelled och viktiga landsvägar möttes.
- Den genuint småskaliga karaktären av en äldre agrar skärgårdsmiljö.
- De karaktäristiska agrara sockencentrumfunktionerna dominerar bebyggelsen.
- Det upplevelsemässiga historiska förhållandet mellan Hersby gård – kyrkomiljön – Kyrkviken.
- Den mycket välbevarade kyrkomiljön med kyrka och kyrkogård.
- Den småskaliga väl sammanhållna kyrkomiljöns dominans över kulturmiljöns södra del.
- Hersbys välbevarade spannmålsmagasins ensamma monumentala öppna läge vid vägskälet i söder.
- Hersby gamla huvudbyggnad samt mangårdsmiljön som helhet är mycket betydelsefull inklusive sambanden med sydgående allé längs Vändstigen.

Vägnätet med de viktiga gamla vägstråken:

- Särskilt framhållande av gamla knutpunkten korsningen Stockholmsvägen/Kvarnvägen.
- Särskilt framhållande av den genuina lilla vägsträckningen Kvarnvägen.
- Särskilt framhållande av den värdefulla Kyrkallén med lindarna från 1800-talets mitt.
- Stockholmsvägen i egenskap av gamla huvudstråket.
- Bebyggelsemönstret med spridda små byggnadsgrupper, i söder med parkstråk samt kyrkogården emellan, i norr med partier av skärgårdsterräng emellan.
- Mycket god landskapsanpassning till den kuperade skärgårdsterrängen.
- Parkstråken med de öppna gröna slutningarna mellan Kyrkallén, kyrkan och Kyrkviken.
- Parkstråket mellan kyrkan och Hersbyholm/ före detta Hersby gård.
- Kvarndammsparken med den genuina kvarnmiljön från 1840-tal och fickparken med dammen från ca 1940-1950-tal norr där om.
- Klubbvägens småskalighet samt Kaptensstugan mellan kyrkogårdsmur och stranden.

Byggnadsobjektens stora betydelse:

- Värdefulla byggnadsobjekts karaktärsdrag är ytterst viktiga och måste tas fram efter att en fördjupad byggnadsinventering gjorts (finns i nuläget endast för kyrkan).
- Trädgårdsmästarebostaden.
- Kaptensstugan från 1800-talet.
- Hersby spannmålsmagasin
- Före detta Hersby huvudbyggnad och mangården.

- Kvarnskolan från 1875.
- Näsets kvarnmiljö med fotkvarn och mjölnarbostad.
- Nynäs handelsbod.
- Näsets vägkrog.
- Klockargårdens skolmiljö med de tre skolhusen.
- Elverksbyggnaden.

Den yttre kyrkomiljön:

- Kyrkallén i sin helhet i norr och söder.
- Kyrkoplan med kallmurar, smidda ringar för hästar.
- Ensidigt äldre räcke med rundjärn på stengardister ner längs Kyrkallén.
- Trädgårdsmästarbostaden från 1918.
- Kaptensstugan vid Klubbvägen i norr.
- Trots Lidingös utveckling under de senaste hundra åren till en egen stad består helhetsintrycket av en kyrka/kyrkomiljö i äldre agrar miljö i skärgården.

Kyrkomiljön med kyrkobyggnad och kyrkogård:

- Riktlinjer för Svenska Kyrkans vård och underhåll av kyrka/kyrkogård, Ur Bebyggelseregistret (Raä).
- Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:
- Kyrkobyggnad och omgivande kyrkogård ingår i socknens historiska centrum.
- Kyrkogårdens gestaltning i olika stilar representerar kyrkogårdshistoria från flera århundraden.
- Kyrkogårdens rika växlighet alltifrån stomplantering med hamlade lindar till senare tillägg av träd och häckar.
- Ursprungligt murverk från 1600-tal av gråsten samt tegelmurar från 1700-tal är ett viktigt dokument om byggnadens historia och sin tids byggnadsskick.
- Väggmålningarnas historiska och karaktärsskapande betydelse fragmentariskt bevarade från kyrkans byggnadstid, kompletterade till en ny helhet.
- Högklassig inredning med marmorerat altare och altartavla i rokoko, dopängel och predikstol i gustaviansk stil.
- Inredning av konstnärlig och hantverksmässigt hög kvalitet.
- Äldre inventarier knutna till kyrkans utbyggnadshistoria.

Råd och rekommendationer

Syftet med råd och rekommendationer är att de ska ge inspiration och vägledning kring hur fastighetsägare kan tänka kring förvaltningen av sin fastighet för att de värden som karaktäriserar området ska bevaras. De är också ett stöd vid

handläggning av bygglovs- och planärenden för staden. De råd och rekommendationer som ges är inte juridiskt bindande.

Förutom vad som anges i Lidingös kulturmiljöprogram Del 1 gällande vård och underhåll av byggnader ges följande råd:

- Den välbevarade miljön kring kyrkan och kyrkogården bör bevaras.
- Karaktären av ett äldre område bör bevaras och området bör inte förtätas.
- Parkstråken med de öppna gröna slutningarna mellan Kyrkallén, kyrkan och Kyrkviken bör underhållas så de inte växer igen.
- Det äldre vägnätet med bland annat kyrkoallén och Stockholmsvägen bör bevaras. Även mötet mellan segelled-landsväg bör vara tydligt avläsbart i området.
- Hersby gård med dess huvudbyggnader samt ekonomibyggnader bör underhållas med väl anpassade material och metoder.
- Övriga utpekade värdefulla miljöer i området, bland annat Lidingös äldsta skola, krogen från 1700-talet samt kvarnen bör alla bevaras och underhållas med väl anpassade material och metoder.